

Юлия Балтова

Институт за български език БАН, България, София

julia.baltowa@abv.bg

УНИВЕРБАЦИЈАТА/УНИВЕРБИЗАЦИЈАТА И ЕЗИКОВАТА ИКОНОМИЯ В СЪВРЕМЕННИТЕ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

В статията **универбацията** се разглежда като част от начините за осъществяване на речева икономия чрез трансформация на мултивербални (адекватни устойчиви словосъчетания) в моновербални езикови единици (*маршрутно такси* > *маршрутка*), при която се използват морфологични средства (суфикси), като се запазва лексикалното значение на съчетанието – източник. Поставя се въпросът за отношението между универбация и словообразуване, между универбат и производна дума, в резултат на което създаването на **универбати** се определя като “**специфичен начин**” за образуване на лексикални единици, граничен на същинската деривация.

Ключови думи: универбация, универбиране, универбат, словообразуване, устойчиво съчетание

Univerbation is reviewed in the present article as part of the ways for achieving linguistic economy thanks to transforming multiverbal (adequate sustainable phrases) into monoverbal linguistic units (*marshrutno (routed) taxicab* > *marshrutka*), where we use morphological devices (suffixes) while keeping source phrase's lexical meaning. We consider the issue about the relation between univerbation and word formation, between univerbate and derivative, thus creating **univerbates** is defined as “**specific manner**” of forming lexical units bordering the actual derivation.

Key words: univerbation, univerbating, univerbate, word formation, sustainable phrase

1. Прегледът на славистичната литература, посветена на универбацията¹, показва, че в лингвистиката все още не е постигнато единно мнение за съдържанието на този езиков “феномен”, а от там и за ис-

¹ В статията се използват термините *универбация*, *универбиране* и *универбат*.

тинската същност на принадлежащите му единици, наричани универбати (универби). Направеният извод се потвърждава от неустановеността на използваната терминология за назоваване на явлението – от една страна, а от друга – от продължаващия силен интерес на изследователите, който се обяснява в днешно време с нарастващата актуалност и разпространеност (макар и в различна степен) на универбирането в съвременните славянски езици.

1.1. В литературата, освен широко разпространените и почти общоприети термини *универбация/универбизация, универбат/универб*, редица автори, в зависимост от своите схващания, въвеждат в употреба и други термини като: (*семантична*) *кондензация* и *кондензат*, *компресия* и *компресат*, *свиване/стяжение*, *елипса*, *елиптична универбизация*, *включване* и под. (вж. например у Аврамова 2008, Благоева 2003, Bošák 1987, Виденов 1976, Dokulil 1962, Дъячок 2015, Исаченко 1958, Лопатин 1978, Нецименко 2003 и др. и цитираната там подробна литература).

2. Всички изследователи на универбацията свързват явлението с вербалната езикова икономия², с която обясняват активността и на други процеси, обогатяващи и разширяващи номинационните системи на съвременните славянски езици. Както посочва например Г.П. Нецименко, славянските езици разполагат с големи и разнообразни възможности за реализиране на вербална икономия в търсене на съответствие “между номинационным корпусом и насущными информационно-коммуникативными потребностями социума” (Нецименко 2003: 285). Според авторката през последните години вербалната езикова икономия се интерпретира най-вече като универбация, което схващане се превръща едва ли не в традиция за лингвистичната теория. Причините за това “отъждествяване” Нецименко намира в динамичните изменения, които съпровождат съвременния развой на системите за номинация в славянските езици.

2.1. Изследователите свързват (дори някои отъждествяват), както беше посочено, универбацията с вербалната езикова икономия, която разглеждат или като **тенденция**, т.е. като насочено движение на процеси в езика в определен период от неговия развой (вж. Гутшмит 1998), или

² Вербалната езикова икономия се приема в лингвистиката като тенденция, характеризираща номинационните системи на съвременните славянски езици (вж. Нецименко 2003).

като постоянно, иманентно **свойство на езика**, обусловено от стремежа му в комуникацията да се предава нужната и достатъчна информация с по-кратки форми. Опирайки се на схващането, че тенденцията е насочно движение на процеси, К. Гутшмит подчертава, че стремежът към икономия на езиковите средства и стремежът към възможно по-пълно излагане на информацията са **общи признаци на комуникацията**, а не езикови тенденции (по този въпрос вж. също Аврамова 2008: 101).

2.2. Следователно свързването на универбацията с вербалната икономия, означава, че тя, универбацията, представлява преди всичко **комуникационно (комуникативно) свойство**, което съществува и намира израз във всички периоди на езиковия развой. **Реализацията** на това комуникационно свойство **е процес**, който през отделните периоди от развитието на езиците, може да се проявява с различна актуалност и активност. Това позволява процесите на реализиране на свойството да придобият, при някои екстралингвистични условия и в отговор на нараснали обществени нужди, определена насоченост на действието си и да се възприемат като езикови тенденции.

2.2.1. При това разграничение – на **свойство** и **процес**, смятам за необходимо използването на два различни термина: **универбация** – като название на комуникационното езиково свойство, и **универбиране** – за назоваване на начина, който създава кратките вербални форми в комуникационния акт. За обозначаване на самите форми в статията се използва терминът **универбат** – моновербална езикова единица с лексикален статус, паралелно функционираща с еднозначно и точно определено устойчиво адекватно словосъчетание (прилагателно + съществително име). Сравни: бълг.: *офшорка* – *офшорна фирма*, *визитка* – *визитна картичка*, рус.: *маршрутка* – *маршрутное такси*, *коммуналка* – *коммунальная квартира*, сръб.: *масовка* – *масовна сцена*, *неонка* – *неонска цев*, укр.: *гуманітарка* – *гуманітарна допомога*, *стіннівка* – *стінна газета*, пол.: *drogówka* – *polіcja drogowa*, *porodówka* – *izba porodowa*, чеш.: *mineralka* – *minerálna voda*, *presilovka* – *presilová hra* и т.н.

3. Значителна част от лингвистите, изхождайки от етимологичния произход на термина *универбация* (от лат. *unum verbum* ‘една дума’), отнасят към универбирането/универбацията³ (почти) всички начи-

³ Използването на термина *универбация* като синоним на *универбиране* в този случай е определено от двузначността, с която се употребява в лингвистичните изследвания.

ни, при които аналитични (поливербални, мултивербални) езикови единици (устойчиви и интерпретационни) се трансформират в еднословни, т.е. в синтетични (моновербални) названия. Затова универбирането се приема като част от словообразуването и се определя като самостоятелен словообразователен начин. Универбатите се разглеждат като производни думи, с които ги обединява номинационната им функция. Така универбирането пряко е съотнесено с основната функция на словообразуването⁴ – номинационната. Разглеждано обаче като процес, който осъществява трансформация на аналитичните езикови единици, универбирането се определя и като компресивно словообразуване (*tekstotwórcza derogacja* по A. Nagórko), както субстантивацията, абрeвиацията и образуването на така наречните сложно-съкратени думи. В литературата са отразени няколко различни мнения за съотношението *универбиране – словообразуване*, например: универбирането е самостоятелен словообразователен начин (вж. Мурдаров 1983, Земская 2000, Торић 2008 и др.), универбирането е “специфично” словообразуване (вж. Копоть 2005, Радева 2007 и др.), универбирането не е самостоятелен словообразователен начин, а съпровождащ суфиксацията, композицията, субстантивацията и абрeвиацията (Лопатин 1978), универбирането има свои собствени характеристики, имитиращи словообразователен акт, оформен с афиксация (Дьячок 2015).

3.1. В българското езикознание Владко Мурдаров, който пръв въвежда термина *универбиране*, определя явлението като самостоятелен словообразователен начин, който е представен “преди всичко в устната норма на книжовния език” (Мурдаров 1983: 113). Мурдаров има широко разбиране за този словообразователен начин, в който включва още субстантивацията, срв. *агнешко* < ‘агнешко (месо)’, *пълномошно* < ‘пълномошно (удостоверение)’; семантичното словообразуване, срв. *кола* < ‘(лека) кола’; случаи като *заместник* < ‘заместник(-директор)’, което нарича “опосредствано универбиране”; част от композицията, т.е. образуването на сложно-съкратени думи, срв. *овцеферма* < ‘овце(въдна) ферма’⁵ и под. Трансформацията авторът обяснява по следния начин:

С преодоляване на аналитичността във формата, т.е. на прозрачността на словообразователната структура на използваната основа поради нейната

⁴ За функциите на словообразуването вж. Земская 1992 и Nagórko 2001.

⁵ Примерите са на Владко Мурдаров (вж. Мурдаров 1983).

комуникативна излишност, функцията на названията се ограничава до предизвикването на единната представа, позната на всички участници в съответната речево-комуникативна ситуация (Мурдаров 1983: 115).

3.2. В приведенения цитат заслужава внимание изказаното от Мурдаров мнение, че трансформацията на изходната основа (мултивербът) в дума (моноверб) се осъществява, когато част от нея (основата) се оказва комуникативно излишна. Понятийната представа за назовавания предмет, т.е. номинационното значение остава същото. Това става, защото значението е познато на всички участници в комуникацията и затова лесно се прехвърля върху новосъздадената моновербална единица. Така авторът поставя въпроса и за причините, които предизвикват трансформацията, и за механизма на нейното осъществяване, който според него е със словообразователни характеристики.

3.3. Може да се каже, че от речеви процес универбирането се превръща в езиково-системен, обусловен от знанието и езиковата компетентност на участниците в комуникацията (адресант и адресат), за които не е трудно да елиминират част от формалната структура (опорния компонент) на изходното словосъчетание. В новосъздадената моновербална единица този компонент лесно се замества и представя от афиксален словообразователен формант (суфикс). По същество една номинационна форма се трансформира в друга, т.е. трансформацията се реализира само на формално езиково равнище, без промяна в значението на базовото устойчиво съчетание. Тъждеството на денотата, назован от устойчивото словосъчетание и от универбата, дава например основание на А. Йедличка да смята, че може да се говори само за номинационно, но не и за семантично тъждество между мултиверба и моноверба (вж. Нешименко 2003: 291). С други думи, трансформацията може да бъде определена само като формално реструктуриране на една езикова единица в друга (на една номинация в друга), а не като същински словообразователен акт. Тук заслужава да бъде припомнено мнението на Е.С. Кубрякова, която още през 60-години на 20. век подчертава, че “Каждый акт словообразования – акт номинации, но не каждый акт номинации – акт словообразования в буквальном смысле” (Кубрякова 1965: 23–24).

4. Определянето на универбирането като словообразователен начин означава да бъдат съпоставяни универбатите с производните думи по форма, мотивация и номинационна функция. Обикновено универбирането се сравнява със суфиксалната деривация. По форма универ-

батите и суфиксните деривати имат общи черти: във формалната им структура е включена основата (част от нея) на произвеждащата единица + словообразователен формант (суфикс), срв. в бълг. *духа-лк(а)* (= ‘електрическа печка с вентилатор’, т.е. ‘предмет, който раздвижва/духа въздуха’ – ‘X действа’) – дериват и *маршрут-к(а)* (= ‘маршрутно такси’, т.е. ‘предмет, който е маршрутно такси’ – X е X¹) – универбат. Словообразователното значение на производните думи се мотивира от предикативна синтаagma, която съответства на дълбоката им семантична структура, специфична за определен словообразователен тип на една от словообразователните категории. За универбатите се приема, че тяхна мотивираща единица винаги е устойчивото съчетание (прилагателно + съществително), с което те са еднозначни. Двете единици (мултивербът и моновербът) имат обаче една и съща дълбока семантична структура (срв. *маршрутка* и *маршрутно такси*: ‘X е X¹, което действа (движи се) по определен начин – Q’), по отношение на която те представляват алтернативни номинационни форми. Устойчивото съчетание играе ролята на езиков опосредстващ елемент при създаването на универбатите. Затова е логично да се смята, че при универбатите се наблюдава опосредствана мотивация за изразяването от тях номинационно значение. Според Л. В. Дьячок например, “между словосочетанием и его словесным эквивалентом здесь реализуются словообразовательные не внешние, деривационные, а внутренние межсловесные мотивационные отношения” (Дьячок 2015: 13–14). Образоването на универбатите е номинационен акт, който само “имитира” словообразователния процес при суфиксалната деривация, без да се отъждествява с него. От словообразователна гледна точка универбатите не притежават истинско словообразователно значение, което да ги отнесе към някой тип на определена словообразователна категория.

4.1. Универбирането заема относително самостоятелно място като начин за създаване на еднословни номинационни единици с лексикален статус, които притежават както някои от формалните признаци на морфологичното суфиксално словообразуване, така и на лексикално-синтактичната деривация (подобно на срастванията универбатите запазват и препредават изцяло значението на изходното словосъчетание).

Универбацию – пише например Л. В. Копоть, *нельзя однозначно отнести ни к лексической, ни к синтаксической деривации. Этот способ словообразования*

открива черти лексической деривации, поскольку производные существительные формально образуются от прилагательных и преобретают значение предметности; в то же время в нем проявляются черты синтаксической деривации, так как производное существительное синонимично исходному словосочетанию и отличается лишь стилистической и синтаксической функцией (Копоть 2005, цит. по Ван Ян 2015: 4814–4818).

5. За разграничаване на универбатите от същинските производни думи, които се образуват по модел, от значение е и функцията на използвания формант в края на универбираното название. Суфиксът внася значение за предметност, каквото значение се внася и при образуване на съществителни имена, които се отнасят към трансформационния словообразователен тип. При образуването на универбатите обаче, трансформацията не променя синтактичната функция на изходното словосъчетание (функцията на субстантив), която се носи от опорния му компонент. И в това е разликата във функцията на суфиксите при универбатите и при транспозиционните производни единици.

6. От изложеното в статията може да се направят следните изводи, част от които трябва да се разглеждат и като дискуссионни:

6.1. Универбацията е трайно комуникационно свойство на езиците, което придобива различна активност през отделните периоди на езиковия развой. В последно време то все повече намира реализация и в писмената форма на книжовните езици, измествайки аналитични форми за езикова номинация.

6.2. Универбирането е начин за езикова номинация, който наподобява морфологичното суфиксално словообразуване, без да се отъждествява с него, поради което мястото му може да се определи на границата между синтетичните и аналитичните езикови начини за номинация.

6.3. Универбатите са образувания с номинационна стойност и статус на лексикални единици, което ги изравнява с речниковите езикови единици с неутрално или със стилистично значение. Не всяко образувание обаче, съотносимо с устойчиво съчетание, е универбат. Не универбати, а деривати са образувания като *фигурист* – ‘спортист по фигурно пързалане’, *романист* – ‘специалист по романски езици’, *естественник* – ‘специалист по естественным наукам’, *ядерщик* – ‘специалист по ядерной физике’ и под., каквито се срещат във всич-

ки славянски езици. Този тип образувания са същински производни думи, образувани по модел и съотносими с определена словообразователна категория.

6.4. Въпреки многобройните изследвания върху универбацията, универбирането и универбатите все още има неизяснени и неуточнени (дори и терминологично) въпроси пред които езикознанието остава в дълг.

Литература

- Цветанка АВРАМОВА, 2008: Универбатите в лексикалната система на езика. *Съпоставително езикознание*. XXXII, № 1, 99–115.
- Диана БЛАГОЕВА, 2003: Универбизацията в най-новото славянско словообразуване (върху материали от българския, руския и чешкия език). *Съпоставително езикознание*. № 3, 5–21.
- Михаил ВИДЕНОВ, 1976: Универбизацията – присъща черта на българския разговорен стил. *Език и литература*. № 4, 28–35.
- Карл ГУТШМИТ, 1998: Общие тенденции и специфические формы в современных славянских языках. *Jazykovedný časopis*. 49, № 1–2, 15–26.
- Наталья ДЬЯЧОК, 2015: *Универбация в русском языке: структурно-семантическое и ономаσιологическое описание*. Диссертация. Артемовск.
- Елена А. ЗЕМСКАЯ, 1992: *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука.
- Елена А. ЗЕМСКАЯ, 2000: Активные процессы современного словопроизводства. ЗЕМСКАЯ, Е.А. (ред). *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Москва: Языки русской культуры, 90–141.
- Анатолий В. ИСАЧЕНКО, 1958: К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков. *Slavia*. 27, 334–352.
- Лидия В. КОПОТЬ, 2005: *Универбация как вид компресивного словообразования в современном русском языке*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Майкоп: Адигейский государственный университет.
- Елена С. КУБРЯКОВА, 1965: *Что такое словообразование?* Москва: Высшая школа.
- Владимир В. ЛОПАТИН, 1978: Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов. КОТЕЛОВА, Н. З. (ред.) *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград: Наука, 72–80.

- Владко МУРДАРОВ, 1983: *Съвременни словообразователни процеси*. София: Наука и изкуство.
- Галина П. НЕЩИМЕНКО, 2003: Проявление тенденции экономии в номинации славянских языков. OHNHEISER, I. (ur.). *Komparacja współczesnych języków słowiańskich, 1. Slowotwórstwo / Nominacja*. Opole: Uniwersytet Opolski, 283–352.
- Василка РАДЕВА, 2007: *В света на думите*. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”.
- Божо ЂОРИЋ, 2008: *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ван ЯН, 2015: Субстантивация и универбизация: сходство и различие. *Современные проблемы науки и образования. Электронный научный журнал*. № 2–21. Москва.
- Jan BOSÁK, 1987: O vymedzení inivebizácie. *Slovenská reč*, 231–237.
- Miloš DOKULIL, 1962: *Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování slov*. Praha.
- Alicja NAGÓRKO, 2001: *Zarys gramatyki polskiej (ze slowotwórstwem)*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

Univerbation/Univerbisation and Linguistic Economy in Modern Slavonic languages

In the present article we review univerbation as one of the manners of creating lexical units with nomination function and it is related to the processes of the verbal linguistic economy. We accept it is a “specific nomination manner” that resembles the word formatting suffixal derivation. In view of their form the resulting units – univerbates – are relative to the derivatives without being referred to the three word forming types: mutational, modificational and transformational.